

BUDAPEST A NEMZETKÖZI ÖSSZEHAJONLITÁSOK TÜKRÉBEN
(1873-1945)

Minden város fejlődése endogén és exogén mennyiségi és minőségi tényezők interdependens rendszerének eredője. Másként fogalmazva, a város fejlődését saját fizikai, földrajzi, gazdasági, társadalmi, történeti, politikai adottságai határozzák meg, egy kisebb vagy nagyobb régió, esetleg egy ország ugyanilyen, az előzőekben felsorolt adottságainak határértékei között.

A város története tehát mindig bonyolult tükörképe térben és időben egymás mellé rendelt és egymást követő településhalmazok történetének. Ha azonban a települések számát minden határon túl növeljük, mondván, hogy minden város történetét befolyásolja a másik, az n-edik város vagy település története, kezelhetetlen nagyságu ismerethalmazzal kell megküzdenünk, és bizonyára nem a szintézis felé haladunk, hanem a megkülönböztethetetlen fontosságú és súlyú részletek regisztrálásában veszünk el.

Igy alakult ki, persze nem csak praktikus okokból, a mennyiségi kategórizálás, tipizálás alapján a nagyvárosok, mondjuk a százezer lakosnál nagyobb települések történelme, szociológiája, településrendezésének tudománya, vagy mennyiségi ismérvek kiemelésével az üdülőtelepülések, az alvó-városok vizsgálata, mind a két esetben, mind a két ismerév esetében szem előtt tartva azt, hogy a városok nagysága és szerepköre, a mennyiségi és minőségi ismérvek bizonyos határok között összefüggnek.

Ugy vélem, hogy ma még nem tart ott az urbanisztikai tudomány, hogy a városokra vonatkozó ismeretanyagát egységes, de mégis komplex modellbe foglalja össze, különösen pedig, hogy kvantifikálható formába öntse. Az alábbiakban mi is csak arra vállalkozunk, hogy Budapest fejlődését néhány szempontból más külföldi nagyvárosok történetével összevetve kiemeljük az azonos és eltérő jellemvonásokat.

Az azonos és az eltérő fejlődés okait csak hipotézisekbe foglalhatjuk, hangsúlyozva, hogy hipotéziseink korlátai az összehasonlíthatóság és az ismeretanyag hiányos volta miatt és - ne tagadjuk le - módszereink hiánya miatt is igen jelentősek.

Már a bevezetést is azzal kell súlyosbitanom, hogy Budapest fejlődésének nemzetközi összehasonlítása csak engedmények árán végezhető el. Nem téveszthetjük ugyanis szem elől, hogy városunk történeti háttere jelentősen különbözik Európa fővárosainak történetétől. Ugy vélem, nincs Európának olyan fővárosa, mely hosszú időn keresztül egy idegen hatalom hadi fontosságú erődítménye lett volna, majd pedig egy másik időszakaszban egy másik idegen hatalom tartományi szinten kezelt országrészének mellőzött településegyüttese.

Tetézi az összehasonlítás nehézségeit az egész magyar településrendszer fejlődéstörténetének sajátossága. Közismert, hogy a magyar gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés nem tartozott a várost teremtő, különösen pedig a nagyvárosok fejlődését elősegítő rendszerek közé. Budapest egyéni sorsa és annak a településrendszernek fejlődéstörténete, amely fővárosunk térbeli, demográfiai, anyagi, kulturális hátterét vagy környezetét képezte, tehát eléggé különálló, Európában nem tipikus és éppen ezért nehezen vehető össze más külföldi nagyvárosokkal.

A városok fejlődéstörténetének első fejezete rendszerint a népességtörténet tárgykörébe tartozik. Nem kétséges, hogy a demográfiai tényezők, folyamatok és strukturák alapvetően befolyásolják a város fejlődését, másrészt azt sem kell részletesebben igazolni, hogy a gazdasági, társadalmi fejlődés egyik legérzékenyebb - igaz, bonyolult áttételeken jelentkező - vetülete a népesség demográfiai magatartása.

Az első durva demográfiai összevetés azt bizonyítja, hogy Budapest a XIX. század elején még nem tartozott a számottevő európai nagyvárosok közé. 41 város népessége volt nagyobb, mint az 1800 évi, később egyesített három település több mint 50 ezer főnyi lakossága. Fővárosunk ekkor még középeurópai tekintetben sem játszott kiemelkedő szerepet. Bécs ugyanis kétszer népesebb volt, Prága és Varsó népessége pedig másfélszer volt több. Ebben az időpontban még csak a jövőnd fejlődés potenciális energiáit hordozta a három település, amelyeket Schwartner Márton olyan jól megsejtett. A város egyéni fejlődése, az

egész ország gazdasági, társadalmi állapota még nem volt elégséges, közel egy évszázados viszonylagos békés fejlődés után sem, a nagyvárosi rang eléréséhez.

Másként, demográfiai szempontból úgy is fogalmazhatunk, hogy az ország népességnövekedését, ami nem volt jelentéktelen a XVIII. század viszonyai közepette, még elnyelte a kis népsűrűségű vidék, kézműiparra, a helyi kereskedelemre orientált kis- és közsépváros.

Ezt követően a XIX. század első hét évtizedében, pontosabban szólva a három település egyesítéséig, rendkívül gyorsan növekedett a város népessége. Azt mondhatnánk, hogy angliai tempóban. Ez alatt az időszak alatt Budapest lakosságának növekedése évi átlag 6 százalék, és ez nagyobb, mint középeurópai nagyvárosaink növekedése körülöttünk. Sorra megelőztük az évi 2 százalékkal növekedő Bécsset, a másfél százalékkal növekedő Prágát, a 2, 3 százalékkal növekedő Grácot, Münchent, Varsót, Lipcsét.

Budapest rangja az európai nagyvárosok között nagyot emelkedett. Az 1873. évi lakosságszám 296 ezer fő, Európában a 16., Középeurópában pedig csak Berlin, Bécs és Varsó volt nagyobb, mint Budapest.

A napoleoni háborúk korától a három település egyesítéséig több mint ötszörösére gyarapodott a város népessége, azaz növekedési üteme többszörösen felülmulta az ország lakosságának gyarapodási ütemét. A népességnövekedés nem volt egyenletes, szemmel láthatóan gyorsult, és csak az 1830-as, valamint az 1850-es évek kolerajárványai vetették vissza. A lendületes fejlődést jól jellemzi, hogy a szóbanforgó 70 év alatt kétszeresére emelkedett a népesség átlagos évenkénti növekedési rátája. Az 1800-1810 közötti 2, 4 százalékról az 1850-1857 közötti 4, 7 százalékra, illetve 1857-1869 között 4, 2 százalékra.

Ugy vélem, nem kell eltitkolnunk, hogy az első pillanatra kissé értetlenül szemléljük ezeket a számokat, Manchester, Liverpool, Glasgow, Birmingham népességnövekedett gyorsabban ebben a korban Európában, mint Budapesté. És minden más európai nagyváros lassabban fejlődött. Nyilvánvaló, hogy nem egyedül korabeli gazdasági fejlődésünk, nem társadalmi strukturánk korabeli modernsége magyarázza vagy idézte elő Budapest egyre gyorsuló népességnövekedését. A városiasodás, a nagyváros európai mértékű fejlődése Magyarországon egy ponton koncentrált és szerencsénkre földrajzilag a legmegfelelebb ponton, Budapesten, amelynek politikai, történelmi, gazdasági energiája vitathatatlaná tette rangját és elsőbbségét.

Ez az egy pontra, egy településre koncentrált fejlődés természetesen nagyobb lehetőséget tartogatott egy város számára, mint más külföldi országokban a regionális központok, a többközpontú városias fejlődés.

Száz évvel ezelőtt olyan korszak kezdődött az európai nagyvárosok történetében, amikor a népesség számának növekedési üteme Középeurópában volt a legnagyobb. Belgrád, Szófia, München, Drezda, Bécs, Varsó növekedtek a leggyorsabban Európában. Budapest 1910-ig majdnem háromszorosára növelte népességszámát, az évenkénti átlagos növekedési ráta azonban már valamivel kisebb volt, mint az előző korszakban. És ez a növekedési ráta sem a világháborúig, sem pedig utána sohasem érte el az egyenletes gyorsulás állapotát, amit az első 70 évben, a XIX. század elején láttunk.

Az 1870-es évek, majd pedig a századfordulót követő gazdasági válság, az első világháború utáni pangás, a XIX. század utolsó évtizedének nagy konjunktúrája, majd pedig a 30-as évek kisebb fellendülése nagyon érzékelhető hullámokat és csúcspontokat képezett a város népességének növekedési görbéjén. Ez a növekedési görbe most már idegesen hullámzik. 0, 4 és 4, 5 százalék közötti értékeket ér el. Kilencszeres differenciák vannak egy-egy dekad növekedési nagysága között.

Budapest 1890-ben lett félmillió város, 1930-ban haladta meg lakosainak száma az egymilliót. Rangsora tehát úgy alakult, hogy 1873-ban a 16-ik, 1880-ban a 14-dik, 1890-ben 11-dik, 1900-ban és 1901-ben a 8-dik, 1920-ban és 1930-ban a 10-dik legnagyobb városa volt Európának.

Középeurópában Berlin és Bécs mindig nagyobb, népesebb város volt, mint Budapest. 1870-ban és 1925-től kezdve pedig a második világháború kitöréséig, Lengyelország német megszállásáig Varsó lakosainak száma is megelőzte fővárosunk népességszámát. Ilyen módon Budapest a második világháború előestéjén a negyedik legnagyobb városa Középeurópának.

Ki kell emelnünk, hogy az előző, vázlatos statisztikai adatok felsorolását lehetőség szerint mellőző összehasonlítás kissé torzított. Nem küszöböli ki ugyanis azt a különbséget, hogy Budapest közel 20 ezer hektárnyi területe az egyesítéstől a második világháborúig nem változott, míg más európai nagyvárosok, például Berlin, Milánó, Stuttgart ez alatt az idő-

szak alatt igen sok és nagy lélekszámu települést kebeleztek be, ilyen módon nemegyszer ugrásszerűen növelték meg lakosságszámukat.

Ha Budapest területe ugy növekedett volna, hogy a XIX. század utolsó évtizedében és a XX. század első évtizedében bekebelezi a Pesthez, - nem Budapesthez, hanem Pesthez - csatlakozó településeket és városokat, akkor a népesség szaporulata a millenium tájékán 25 százalékkal, az első világháboru előtt pedig a kétszeresével növekedett volna meg. Az a településgyűrű, amely körülvette fővárosunkat, hasonló a más eruópai nagyvárosok körül kialakult települések hálózatához.

1930-ban már több mint 400 000 embert számlál ez a gyűrű Budapest körül, 1941-ben pedig egy fél Budapest népességét tette ki. Dinamikus fejlődése sokszor túltett a főváros növekedésén, nemegyszer bizonyítva azt, hogy valamely odatelepített ipar vagy iparág fel-futása egy évtized alatt képes megduplázni vagy megháromszorozni a település, kisváros népességszámát.

Amint az előzőekben röviden utaltam rá, Budapest népességszáma érzékenyen reagált a gazdasági változásokra, bár a teljesen egyértelmű lineáris összefüggés a gazdasági felemelkedés és süllyedés, valamint a város népességének nagyobb vagy kisebb mértékű növekedése között nem mutatható ki. Valószínű, hogy a gazdasági ciklusok leszálló ágában Budapest még mindig több munkaalkalmat jelentett, mint a vidék pangó ipara és mezőgazdasága, és a felemelkedés korszakaiban számításba kell vennünk a várost övező települések népességszámának gyarapodását is. Végül pedig azt is szem előtt kell tartanunk, hogy a trianoni békekötés után a gazdasági nehézségek ellenére is Budapest igen sok nyugdíjasnak, állami, közigazgatási tisztviselőnek vált lakóhelyévé.

Végeredményben a magyar gazdaság nagy ciklusai - a nemzeti jövedelem növekedési rátáját véve tekintetbe, - azon belül pedig a válságok és fellendülések kisebb ciklikus hullámszámai együtt mozognak a főváros népességszámával, legalábbis megközelítő mértékben.

Mindehhez hozzá kell fűznünk, hogy Budapest fejlődését, amely a XIX. században, tehát 1800-tól 1900-ig, Európában a leggyorsabb volt, nem csak a gazdasági, társadalmi előrehaladás segítette elő, hanem a magyar településrendszer sajátossága, a nagyvárosi települések kialakulásának hiánya, az egyetlen nagyváros modellje.

Végül pedig hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a tulajdonképpen három településből egyesített Budapest fejlődésének csiráját már a XIX. század első fele is magában hordozta. A század utolsó évtizedében ezután a város népességének számát soha sem látott mértékben egy évtized alatt több mint negyedmillióval növelte, és egyszersmind be is fejezte ezt a gyors ütemű népességyarapodást, amely az elkövetkező évtizedekben olykor már az 1 százalékot sem érte el éves átlagban.

Ezt a dinamikus fejlődést látva méltán kérdezhetjük, kikből, milyen rétegekből állott ez a város? Hasonlított-e társadalmi, foglalkozási összetétele, struktúrája Európa más nagyvárosaihoz? Vagy pedig a magyar társadalom sajátos szerkezete és arculata Budapestre is rányomta bélyegét? Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy Budapest más eruópai nagyvárosokhoz hasonlóan nem természetes szaporodásból növekedett, volt olyan dekád, olyan évtized, amikor 150-160 ezer embert tett ki a vándorlási különbözet. A másik, amit ki kell emelnünk, hogy Budapest autochton népességének aránya, tehát a helybeli születésűek aránya Európaszerte a legkisebb volt. A népszámlálások ugyanis feljegyezték a születési helyet, és azt igazolták, hogy 1869-ben Pesten csak minden harmadik lakos volt pesti születésű, 1880-ban az egész Budapestre vonatkoztatva 42,7 százalék a budapesti születésűek aránya, és ez az arány 1900-ig, illetve a második világháboru után is fokozatosan csökken.

Az 1910. évi nemzetközi statisztika szerint az egész Európában csak Helsinkiben, Leningrádban, továbbá Genfben volt alacsonyabb az autochton népesség aránya, mint Budapestén. Azokban a városokban is nagyobb volt a helybeli születésűek aránya, amelyek a világháborut megelőző évtizedekben gyorsabban növekedtek, mint Budapest, ami Budapest esetében csak ugy magyarázható meg, ha nem csak a bevándorlás volt jelentős, hanem a pesti születésűek elvándorlása is.

Az urbanisztikai irodalom előszeretettel keresi a vándorlási célpont, a kivándorlási hely népesség nagysága, a két település közötti távolság, a két település kereseti viszonyai, valamint a vándorlás mérete közötti összefüggést, beiktatva olykor a már elvándorlók vagy az odavándorlók agregát nagyságát is. A legegyszerűbb feltételezések szerint tehát Budapest olyan koncentrikus körök középpontjában fekszik, amelytől távolodva csökken a bevándoroltak aránya. Ez a feltételezés Budapest esetében nem igazolható. Ellenben bizonyítható, hogy a nagy vándormozgalom időpontjáig, tehát az 1890-es évekig, évek végéig, na-

gyobb mértékű volt a bevándorlás a Budapeستől nyugatra és északra fekvő megyékből, mint a déli és keleti országrészekből. Ekkor viszont fordulat állott be és megcsappant az északi megyékből, Liptóból, Árvából, Szepesből, Galicia határvidékéről Budapestre vándorlók aránya és abszolút száma is, és egyre erősebbé vált az alföldi területek Budapestre özönlése, sőt az erdélyi területek népessége is megindult Budapest felé.

Jeleznem kell, hogy sem a magyar demográfiai irodalom, sem a magyar társadalomtudományi irodalom nem kutatta még végig ennek a változásnak az okát. Még nincs meg az a modell, amely a kereseti viszonyok, a távolságok, az utazási költségek és a vándorlók mennyisége között szignifikáns összefüggést talált volna.

Bizonyos, hogy elsősorban a külföldre irányuló kivándorlás, az ország népességében regionálisan eltolódott jövedelmi viszonyok idézték elő ezt a fordulatot a vándorlás iránya tekintetében.

Az eddig említett rövid jelzések csak arra kívánták a figyelmet felhívni, hogy Budapest lakosságában a város nagyságának növekedésével szinte egyező ütemben nőtt a bevándorlók aránya. És bár ismeretes, hogy a magyar városokból nagyobb arányú volt a Budapestre irányuló vándorlás, mint a falvakból - viszonylagosan -, mégis jelentős falusi tömegek érkeztek a fővárosba, magukkal hozva a vidék kulturáját, nyelvét, szokásait, és első falusi nemzedékek építették meg, lakták ezt a várost a száz év nagy részében.

Ennek a városnak a társadalmi arculatához az is hozzátartozott, hogy a kiegészítés idején a városnak még csak körülbelül a fele magyar nemzetiségű, közel egyharmada német, és körülbelül 6 százaléka szlovák. 1910-ben a nem magyar nemzetiségűek aránya még mindig 15 százalék, és bár a nemzetiségek aránya fokozatosan csökkent 1869 és 1910 között, ebben az időszakban is 140 ezer és 160 ezer ember között ingadozott a nem magyar nemzetiségűek budapesti létszáma.

Budapest egyik társadalmi jellemzője, hogy Európa ipari jellegű fővárosai közé tartozott. Bécs, Berlin ipari dolgozóinak aránya magasabb volt, mint a budapesti 1869. évi 33, vagy az 1910. évi 44 százalék, de a többi európai fővárosban ilyen erős ipari foglalkoztatottságot, mint Budapesten, seholsem találunk.

A másik szembeszökő és a külföldi államokban nem tapasztalható tény, hogy 1910-ig a második legnépesebb foglalkozási csoport a házicseléség. Arányuk az összeresőknek 15-14 százaléka között hullámzott, és meghaladta London és Stockholm cselédtartási arányát.

Az egész főváros gazdasági életének fejlettségére vet fényt az a tény, hogy 1880-ban és 1890-ben még a napszámok alkotják a harmadik legnagyobb foglalkozási csoportot, bár a napszámosság számbavétele a magyar népszámlálások változásai közepette eléggé problematikus. 1900-ban számuk lecsökken, jelezve a magyar nagyipar kifejlődését, de bizonyos, hogy a népszámlálási foglalkozási, osztályozási kategóriák megváltozását is. Így válik a kereskedelem, a hitel 1890-ben és 1900-ban a harmadik legnépesebb, 1920 után pedig a második legnépesebb foglalkozási főcsoporttá. Kiemelendő azonban, hogy a vagyonukból élők és nyugdíjasok csoportja az egész város legdinamikusabban fejlődő foglalkozási főcsoportja és 1941-ben huszszorosára növekedett 1869-hez viszonyítva.

Meg kell még említenünk, hogy a közlekedés közel azonos ütemben fejlődött, mint a kereskedelem és a hitel, és hatszor annyi keresőt foglalkoztatott 1910-ben, mint 1869-ben.

Néhány évvel a három település egyesítése előtt, 1869-ben a keresők közel fele bérből és fizetésből él, feltehetően fizikai munkás volt. A népszámlálás nem enged precízebb megkülönböztetést. Számuk 1910-re becsülhető érték szerint a háromszorosára emelkedett, elérte a 280 ezret, és arányuk megközelítette a kereső népesség 55-57 százalékát.

Ha a szolgáltató, házi és vándoriparokat nem vesszük tekintetbe, akkor a főváros ipari fejlődésének fénykorában, az 1890-es években, körülbelül 370 nagyipari vállalat, azaz husznál több segédt foglalkoztató vállalat működött Budapesten. Az alkalmazott segédek felét a gépipar, a dohányipar, a nyomdaipar, a malomipar és téglaiipar foglalkoztatta.

Budapest társadalmi, pontosabban foglalkozási strukturájának jellegzetességét úgy foglalhatjuk össze, hogy rendkívüli változatosság, az egy dekádon belüli óriási eltolódás jegyét emeljük ki elsősorban. Kezdetben a tanulatlan foglalkozásuk száma közel azonos az iparban foglalkoztatott keresőkkel, tehát a napszámok és a cselédek majdnem annyian vannak, mint az ipari foglalkoztatásuk. Ezt követően fokozatosan nő a kereskedelem és a közlekedés keresőinek sulya, és annak ellenére, hogy az ipari foglalkozások dominálnak a fővárosban véges-végig, a fizikai munkások és bérből élők, azaz a nemhivatalnokok lassabban szaporodnak, mint az előbb említett két ágazat keresői. 1910-ben már a keresők 10

százaléka a közszolgálati és szabadfoglalkozásuak köréből tevődik ki, és ismét kiemelem, hogy 1869 és 1930 között huszszorosára nő a vagyonukból élők és nyugdíjuktól élők száma.

A tulajdonképpeni nagyipar kevés vállalatból állott, az összes vállalatoknak mindössze három százalékát tette ki az 1891. évi iparstatisztika szerint. 37 ezer segédet foglalkoztatott, azaz az összes segédeknek a háromnegyed részét. Mondhatjuk azt, hogy a szakmunkásság háromnegyed része az 1890-es években a budapesti nagyüzemek keretében élt és dolgozott. Ebben az arányszámban - összevetve az 1883. évi iparstatisztikával - valamelyes dinamika mutatkozik.

Egy város társadalomrajzát, társadalmi osztályainak, csoportjainak összetételét, strukturáját és annak változásait a népszámlálások foglalkozási kategóriáiból nagyon nehéz megállapítani. Különösen akkor, ha ezek a népszámlálási kategóriák dekádról dekádra változnak. Azt hiszem, hogy az előbb említett, csak villanásszerűen kiemelt arányok és arányeltolódások mégis érzékeltetik ennek a városnak társadalmi összetételét, társadalmi strukturáját.

A népesség sok egyéb jellemvonását kellene még megemlíteni. Ki kellene emelnünk azt, hogy a városbűnözési aránya elég magas európai viszonylatban az első világháború előtt is és a két világháború között is. Ki kellene emelnünk azt, hogy a munkanélküliség idején a lumpenproletáriátus aránya jelentősen megnőtt. Ki kellene emelnünk azt, hogy mindazok, akiknek nincsen foglalkozása vagy közelebből megjelölt foglalkozása a népszámlálások címzése szerint, elég jelentős mennyiséget tettek ki ebben a városban.

Mindezek azonban már csak olyan foltok, vagy olyan kis apró pontok, amelyek ennek a rendkívül gyorsan változó bevándorló és kivándorló foglalkozást cserélő inter- és intragenerációs mobilitást mutató városnak, illetve a város társadalmi összetételének közelebbi megvilágításához járulnak hozzá.

A város népessége egy keretben él. Ezt a keretet talán a lakás, talán az épületek, mondhatnánk úgy is, hogy a lakás demográfia jellemzi legjobban, legélesebben. Ki kell emelnünk, hogy Budapest az egyesítés idején városképi szempontból vidéki város jellegét nyújtja. Ezt nem csak az épületek földszintes, emeletes tagozódása szerint állapítjuk meg, hanem a szerint is, hogy mekkora volt a lakás-sűrűség, azaz az egy szobára eső népesség arányszáma. 1869-ben 1 szobára 3,1 főnyi laksűrűséget számolhatunk Budapesten. Ez a 3,1-es lakás-sűrűség 1941-ig csak 2,12-re süllyedt le, jelezve azt, hogy 1900 és 1910 között még romlanak is a viszonyok. Európában 1910-ben Budapest a második legrosszabb lakásviszonyokkal rendelkező nagyváros, és csak Nápolynak vannak rosszabb lakásviszonyai, mint Budapestnek. Ugy látszik, nagyon nehéz örökséget kaptunk a főváros százéves sorsával. Az átlagos lakás-sűrűség nem elég érzékeny mutató. Ha az egyszobás lakások sűrűségét vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy 1880-ban átlag 4 és fél fő lakott az egyszobás lakásokban, és ebben az arányszámban még mindig nem szerepel a szobanélküli, vagy a pincelakásban élők sűrűségi aránya.

Lényegében azt kell mondani, hogy a város népességének a növekedésével nem tartott lépést a lakásépítkezés üteme. Annak ellenére, hogy például az 1890-es és 1900-as évek között 146 ezer szobát építettek föl Budapesten, igaz, majdnem háromszorosát az előző dekádban épített lakások számának, és majdnem kétszeresét a rákövetkező dekádban épített lakások számának, a lakás-sűrűségét, a lakáshelyzetet Budapesten nem tudták megjavítani. Ha a népesség arányának és a lakások szaporulatának adatait vetjük össze, akkor meg kell állapítanunk, hogy gyorsabban növekedett ugyan a lakások száma, mint a népesség száma 1869-hez viszonyítva, ez azonban csak arra volt elégséges, hogy az előbb említett 3,1 mutatót 2,12-es mutatóra szállítsa alá.

Ki kell emelni, hogy Budapest 1869-ben 9 300 épületével vidéki kisváros képét adja, mert a földszinti lakások aránya az épületek háromnegyed részét teszi ki. Az igaz, hogy mire a második világháború elindul, a földszintes lakások arányszáma, a földszintes épületek arányszáma az összes épületek arányszámának a felére csökken. Természetes, hogy a beltelek és kültelek beépítettsége, átlagos emelet magassága jelentősen különbözött. Vannak olyan belterületi kerületeink, ahol a beépítés, a beépítés sűrűsége évtizedeken keresztül ugyszólván nem változik. Vannak olyan kültelekeink, ahol ugrásszerűen emelkedik a beépítés, a lakás-sűrűség, és ezzel együtt a magasság is. Meglepő, hogy Budapesten a háromemeletes épületek száma és lakóépületek száma is magasabb, mint a kétemeletes épületek száma. Ennek valószerűleg városrendezési vagy városképi indokai voltak.

Összefoglalva azt kell mondanunk, hogy a város népességének gyors növekedését - bármennyire is konjunktúra iparnak kell tekintenünk az építőipart - nem tudta követni, nem követte a város lakásszükségletének kielégítése. Ha az összes épített szobák és a népsűrű-

ség számát összevetjük, akkor meg kell állapítanunk, hogy hol a kereslet, hol a kínálat előzte meg a lakásépítkezések számát. Mindebből az látszik, hogy egy egységes, átgondolt lakásépítkezési elképzelés, koncepció hosszú időn keresztül nem létezett ebben a városban.

Jan HAVRANEK (Prága) hozzászólása Dányi Dezső előadásához:

Die soziale Struktur von Prag in den Jahren 1869-1921 im Vergleich zu Budapest.

In der historischen Entwicklung zweier mitteleuropäischer Städte - Prag und Budapest - finden wir ausserordentlich viele Parallelen. Schon das Panorama von Hradschin vom östlichen Ufer der Moldau bringt dem Stadtbesucher das Budapester Panorama in Erinnerung. Auch die Geschichte beider Städte hat viel gemeinsames. Die Stadt Prag als administrative Einheit entstand im Jahre 1784 durch die Vereinigung von 5 bis zu jener Zeit unabhängigen Stadtgemeinden. Ebenso wie für Budapest war für das Wachstum von Prag die Entwicklung der kapitalistischen Wirtschaft und Gesellschaft massgebend. Das Tempo des Bevölkerungswachstums war für beide Städte bei aller Ähnlichkeit doch in Details verschieden, was die folgende Tafel illustriert.

Die Zahl der Einwohner von Prag^{x/} und Budapest 1720-1930 (in Tausenden).

Jahr:	1720	1740	1780	1820	1850	1869	1880	1890	1900	1910	1920 ^{xx/}	1930
Prag	.	40	70	92	157	240	314	397	514	617	677	848
Budapest	12	.	35	78	143	280	370	534	733	880	928	1 006

x/ Prag in den Grenzen von 1922
xx/ Für Prag - 1921

Für Budapest - 1821
Für Budapest - 1851

Prag, die während des dreissigjährigen Krieges viel von ihrer mittelalterlichen Bedeutung verloren hatte, war in 18. Jahrhundert noch immer das administrative, soziale und wirtschaftliche Zentrum eines wirtschaftlich prosperierenden Landes. Damals war die Zahl ihrer Einwohner im Vergleich zu Budapest zweimal so gross. Die Unterschiede wurden während der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts immer kleiner und im Jahre 1869 hatte Budapest schon mehr Einwohner als Prag. Das wurde vor allem durch verschidenartige ökonomische Entwicklung von Böhmen und Ungarn verursacht. Prager Industrie blieb in der frühen Phase der Industrialisation in Schatten der schnell wachsenden Textilindustrie von Nord- und Westböhmen, während die dominante Position von Budapest in Ungarn war und blieb unbestritten. Nach den Jahren 1867 und 1873 ist der Unterschied immer grösser geworden, trotzdem, dass auch in Prag die Zahl der Einwohner schnell wuchs. Dafür war die verschiedene staatspolitische Stellung beider Städte nur teilweise die Ursache. Die günstigere Lage von Budapest im Zentrum des ungarischen Strassen- und Eisenbahnnetzes und ebenso auf Einem europäischen Wasserwege beeinflusste auch nicht unbedeutend den schnellen Aufstieg dieser Metropole.

Die soziale Struktur der Bevölkerung beider Städte war für ihren Charakter von entscheidender Bedeutung. Für Prag können wir drei sorgfältig durchgeführten Volkszählungen von 1869, 1900 und 1921 benützen.